

- Всеукр. наук. конф., 16-17 вересня 2000 р. м. Одеса / Г.І. Гончарук (голова ред.кол.), 2005. – С. 68-74.
71. Максимець Б. М. Українська національна демократія: сутність та відображення у програмах політичних партій // Гілея: науковий збірник. Збірник наукових праць. –2010. – Вип 38. – С. 436-443.
72. Малинкович В. Украинский национализм надо бы похоронить // Киевские ведомости. – 1998. – 4 февраля.
73. Пилипенко О. О. Національно- демократичний рух в Україні (друга половина 80-х - початок 90- х рр. XX ст.): Дис... канд. іст. наук, Донецьк, 1997. С. 5
74. Стратегія Руху — вперед, на Схід! Доповідь В. Чорновола на дев'ятих Всеукраїнських зборах НРУ 12 грудня 1998 р про напрямки подальшої діяльності НРУ в контексті майбутніх президентських виборів // Час. – 1998. – 18-25 грудня.
75. Стріха М. Українська національна-демократія чи євразійський націонал-патріотизм // Політична думка. – 2002. – № 2-3. – С. 40 —50.
76. Чорновіл В. М. Пульс української незалежності: Колонка редактора / В. Скачко (упоряд.), Лесь Танюк (вступ.стаття та післямова). — К., 2000. — 624с.
77. Чорновіл В. Програні вибори загрожують хаосом // Час-Тіме. – Спецвипуск. – 1996. – листопад.
78. Чорновіл В. Рух знає, яку Україну побудувати // Час-Тіме. – 1995. – 8 грудня.
79. Чорновіл В. Україна починається з тебе Час-Тіме. – 1996. – 9 серпня.
80. Чорновіл В. Українці всіх країн єднаймося! // Час-Тіме. – 1997. – 21 - 27 серпня.
81. Юрій М. В. Політологія: підручник / М. В. Юрій. – К., 2006. – 416 с.

Світлана Зубченко, Вікторія Фесенко

Етнічні фактори в сталінській політиці національних депортацій населення Криму в 40-50-х рр. XX ст.

Розглядається механізм примусового переселення сталінським режимом представників не слов'янських національностей з території Кримської АРСР в роки Другої світової війни.

Ключеві слова: *Друга світова війна, депортації, етнічні групи, сталінський режим.*

Рассматривается механизм принудительного переселения сталинским режимом представителей не славянских национальностей с территории Крымской АССР в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, депортации, этнические группы, сталинский режим.*

The mechanism of forced resettlement by Stalin's regime representatives not of Slavic nations from the territory of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic during the Second World War.

Keywords: *World War II, deportation, ethnic groups, the Stalinist regime.*

Демократичні зміни в незалежній Україні стимулювали процес самоідентифікації різних етнічних спільнот, а також пошуки шляхів національного самовизначення. Сучасна ситуація характеризується збереженням міжетнічних суперечностей у низці регіонів внаслідок нерівномірного розвитку етнічних груп, незадоволенням деяких з них своїм статусом та умовами життя.

Окремі проблеми в етнополітичній сфері українського суспільства пов'язані з наслідками депортації, здійсненої сталінським режимом 1944 р. щодо таких етнічних груп, як кримські татари, вірмени, болгари, і греки.

Репресивно-терористична політика сталінського керівництва та реалізація ним державного курсу на «злиття націй», а насправді – поступове нищення культур національних меншостей та їх самих у сталінську добу стали фатальними чинниками, вплив яких поставив під загрозу подальшу долю народів Криму, а саме греків як самобутньої етнічної спільності.

Радянський уряд удався до перевіреної практики переселення, тобто викорінення грецького народу з їхньої одвічної землі, – методи і засоби її здійснення були антилюдяними, навіть не зважаючи на те, що з перших днів Другої світової війни греки Криму записувалися добровольцями на фронт, вступали в винищувальні батальйони, народне ополчення. Багато хто загинув на фронтах, дійшли до кінця війни лише 600 кримських греків-військовослужбовців. [5, с. 114]

Греки які не мали громадянства в силу свого статусу не підлягали мобілізації, проте брали участь в русі опору. Всього за даними Кримського штабу партизанського руху в загонах налічувалося 133 грека. Чисельність здається невеликою, але якщо взяти до уваги загальну кількість партизан в 1941 – 1943 рр., що становили близько 4000, виявиться, що греків було 3%. Натомість питома вага їх серед населення Криму в 1939 р. дорівнювала 1,8%. [5, с. 116]

Партизани збирали розвіддані, поширювали листівки, проводили диверсії і бойові операції. 39 партизан-греків загинули, 22 пропали безвісти. Карателями були

розстріляні члени сімей кримських партизан – Н. Спай, І. Хрісандопуло, Г. Тактоніді, та інші спалені села Пайляри, Армутлук, Шах-Мурза й інші, де компактно проживали греки, які допомагали партизанам. Стародавнє грецьке селище Лаки було знищене разом з жителями. Більше сотні греків були вивезені на примусові роботи до Німеччини. [1,с. 69-73]

Звільнення Криму від загарбників греки сприйняли з радістю і надією на краще. Молоді люди, що досягли призовного віку, були мобілізовані до лав Червоної армії, проте кілька місяців по тому їх сім'ї були виселені разом з усіма іншими греками, татарами, вірменами, болгарами як «спільники окупантів». Ініціатором цього переселення став Л. Берія, який у доповідній записці Й. Сталіну від 29 травня 1944 р. писав: «Після виселення кримських татар у Криму продовжується робота по виявленню та вилученню органами НКВС СРСР антирадянського елемента, прочісування тощо. На території Криму проживають в даний час болгар – 12075 осіб, греки – 14300, вірмени – 9919. Грецьке населення проживає в більшості районів Криму. Значна частина греків, особливо в приморських містах, з приходом окупантів зайнялася торгівлею і дрібною промисловістю. Німецька влада сприяли грекам в торгівлі, транспортуванні товарів і т.д. (...) НКВС вважає доцільним провести виселення з території Криму всіх болгар, греків, вірмен». [5, с. 139-140]

Аргумент, наведений Л. Берія, звучить більш ніж дивно, якщо згадати, що ремесло і торгівля для греків Криму було основним заняттям і джерелом існування не тільки в період окупації, але і в XIX ст., [8,с. 192-197], а також в добу Радянської влади, за що багато хто і постраждав після згорання НЕПу.

Таємною постановою Держкомітету оборони № 5984 цт від 2 червня 1944 р. наказувалося: «1.Зобов'язати НКВС СРСР (тов. Берія) додатково, до виселення за постановою ДКО № 5859цт від 11.V.1944 р. кримських татар, виселити з території Кримської АРСР 37000 німецьких посібників з числа болгар, греків, вірмен. Виселення провести в термін від 1 по 5 липня ц.р. 2. Виселених з Криму болгар, греків та вірмен направити для розселення в сільському господарстві, підручних господарствах і на промислових підприємствах областей і республік: Гур'ївської

області – 7000 осіб., Свердловської обл. – 10000, Молотовської обл. – 10000, Кемеровської обл. – 6000, Башкирської АРСР – 4000 людей ». [5, с. 141]

Поки готували це переселення, 15 червня 1944 р. Л. Берія звернув увагу Сталіна на те, що «в Криму виявлено 310 родин місцевих жителів турецького, грецького та іранського підданства, що мали на руках прострочені паспорти своїх держав. НКВС СРСР вважає небажаним їх залишення в Криму та просить дозволу на виселення їх в один з районів Узбецької РСР ». 24 червня Сталін підписав Постанову ДКО № 6100 цт: «Дозволити НКВС СРСР виселити з Криму місцевих жителів турецької, грецької та іранської національності, які мають на руках прострочені національні паспорти і направити їх для проживання на період війни в один з районів Узбецької РСР». [6, с. 74-75.]

Спеціальна операція НКВС по виселенню кримських греків та представників інших національностей пройшла 26-27 червня 1944. Вже 4 липня Л. Берія доповідав, що виселення з Криму спецпереселенців закінчено. Всього було переселено 225 009 осіб, у т.ч. 15040 греків. Іноземні піддані, переселені за постановою ДКО № 6100 цт у кількості 3652 осіб, були направлені для розселення в Ферганську область Узбецької РСР. [5, с. 147.] Оскільки серед них 3531 особа були громадянами Греції, загальна кількість виселених з Криму греків становила 18571 людей.

Через декілька днів, на початку липня 1944 р., коли операція НКВС була закінчена, Крим примусово залишило, разом з іншими виселенцями, 15 040 греків. Беріївський апарат не оминув і тих, які служили в той час у лавах Червоної армії. Згідно з офіційними даними, на початок весни 1949 р. серед «спецпоселенців» – греків нараховувалося 559 колишніх бійців Червоної армії: у тому числі 8 офіцерів, 86 сержантів і 465 рядових. [6, с. 75.]

Враховуючи професійну структуру та порівняно високий культурно-світній рівень депортованого грецького населення: за статистикою, зробленою НКВС у березні 1949 р., серед дорослих грецьких виселенців було 7 012 осіб з початковою освітою, 592 з середньою, 71 особа з вищою освітою і лише 1 424 неписьменних, – організатори репресивної акції прагнули «знешкодити» ворога і нейтралізувати його можливий антирадянський вплив у місцях спецпоселення. З цією метою органи

подбали про розпорошення етнічної спільноти малими групами (від кількох десятків до кількох осіб) на величезній території Казахської, Киргизької та Узбецької РСР, Башкирської, Каракалпацької, Марійської, Татарської, Якутської АРСР, а також Свердловської, Пермської, Кемеровської, Тульської, Костромської, Куйбишевської, Кіровської, Іркутської, Тюменської, Томської областей та у Красноярському і Хабаровському краях РРФСР.[6,с. 74-77]

Переселенці перенесли масу поневірянь під час депортації та облаштування на нових місцях. За даними начальника відділу спецпоселень МВС СРСР загалом було переселено 229 832 кримських татар, болгар, вірмен і греків. На період їх переобліку в 1948 – 1949 рр.. кримчан було разом 185707. 44125 осіб значилися померлими. [5, с. 203.] Тобто 19% від усієї кількості. Майже кожен п'ятий з них помер в перші п'ять років після переселення.

До 1953 р. на спецпоселенні перебувало 14760 греків, з них 4444 чоловіки, 6323 жінки, 3719 дітей (тобто серед «спільників окупантів» жінки і діти склали 70%), 33 людини були в розшуку, 241 було заарештовано. Висланих з Криму греків розмістили в різних республіка СРСР. [7, с. 79-80.]

Режим спецпоселень, а також правове становище насильно виселених вірменів, болгар, греків і кримських татар визначався Постановою РНК СРСР від 8 січня 1945р. №35 «Про правовий статус спецпоселенців». Одночасно з ним було затверджено і «Положення про спецкомендатури НКВС». 26 листопада 1948 р. були прийняті Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов'язкового і постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони СРСР в період Великої Вітчизняної війни», а також постанову Ради Міністрів СРСР «Про виселенців». Греки почали писати звернення до вищих органів влади і управління з проханням роз'яснити ситуацію з їх виселенням, звільнити з спецпоселень. До початку 1950-х рр. всі ці листи залишалися без відповіді. Проекти зі звільнення спецпоселенців стали виникати незабаром після смерті Й.Сталіна, причому, їх складали ті, хто безпосередньо організовував насильницьке виселення людей. Навесні 1953 р. Л. Берія і С. Круглов планували до серпня звільнити понад 1,7 млн. осіб, у тому числі 60000 спецпоселенців з Криму – дітей до 16 років, жінок

різних національностей, висланих за співжиття з окупантами та ін. Проте цей проект не був реалізований. У вересні 1953 р. в МВС СРСР були складені та надані у ЦК КПРС і Раді Міністрів СРСР пропозиції щодо звільнення низки категорій спецпоселенців, в тому числі з Криму. Ці пропозиції ЦК КПРС розглянув лише у квітні 1954 р., але не поспішав їх реалізувати. [6, с. 76-77]

У зв'язку з передбачуваним звільненням деяких категорій громадян, депортованих з Криму, начальник Управління МВС Кримської області полковник Рижиков звернувся зі спеціальною секретною доповідною запискою до керівництва області, де пояснював сам факт виселення греків Криму за національною ознакою і ситуацію, що склалася на той момент: «З роз'яснення Управління МДБ СРСР, отриманого нами в 1951 р., стало відомо, що постановою ДКО № 5859 з території Кримської області підлягали виселенню на постійне проживання в Узбекистан всі кримські татари. Що ж стосується виселення болгар, греків та вірмен, то з цих національностей за постановою ДКО № 5984 підлягали виселенню з території Криму тільки німецькі пособники з направленням їх для розселення в Гур'ївській, Свердловській, Молотовській, Кемеровській областях і Башкирській АРСР. Проте, у зв'язку з військовою обстановкою і неможливістю в короткий термін перевірити їх діяльність на окупованій території, у 1944 р. були виселені всі болгары, греки і вірмени...».[2, с. 127-129.]

Таким чином, у 1944 р. з Кримського півострова були депортовані всі греки, які задекларували в паспорті свою національну приналежність, а також члени їх сімей. В Криму залишилися греки, «записані» як росіяни й українці, а також деякі гречанки, які були одружені зі слов'янами, що довели свою «благонадійність». На 1 січня 1945 р. в Старокримському р-ні проживало 45 греків, в Білогірському – 79. Однак у переписі населення 1949р. греки в Криму не значилися взагалі. [4; 5, с. 154]

Враховуючи факт депортації і клеймо «спільників німецьких окупантів», грецьке населення намагалось не афішувати своєї національності і не говорити рідною мовою. Влада намагалась зробити все, щоб на півострові забули про депортованих. Одним з таких заходів стала зміна історично складеної топоніміки. На бюро Кримського обласного комітету ВКП (б) від 16 серпня 1944 р. було прийнято

рішення про перейменування 995 населених пунктів. З карти півострова зникли 911 татарських назв, 34 грецьких, 46 німецьких, 1 болгарське, 3 вірменських [5, с. 157], цей захід повинен був унеможливити повернення депортованих, сформувавши нову громадську думку, яка б з часом сприймалась як належна.

Отже, цілком свідомо грецьке населення було приречене владою на розчинення в іноетнічному середовищі, втрату національної культури та ідентичності. І хоча нелюдській національній політиці сталінського режиму не судилося здійснитися повною мірою, грецька спільнота на довгі десятиліття була вилучена з контексту історії Криму та України.

Література та джерела

1. Брошеван В. М. Участие греков в партизанском и подпольном движении в Крыму в 1941-1944 гг. // Греки в истории Крыма: Краткий биографический справочник. – Симферополь, 2000.
2. Бугай Н.Ф., Коцонис А.Н. «Обязать НКВД СССР... выселить греков»: О депортации греков в 1930-1950 гг. - М.: ИНСАН, 1999.
3. Державний архів в Автономній Республіці Крим (Далі: ДА АРК).- Ф. 151.- Оп.1.- Спр.580.- Арк.9-10, 39-45.;
4. ДА АРК.- Ф.П-113.- Оп.1.- Спр.63.- Арк.1-4
5. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці. Документи. Факти. Свідчення (1917-1991).- К., 2004.;
6. Зарубин В.Г. Депортация крымских греков (1944-1956 гг.)// Греки в истории Крыма. – Симферополь, 1998
7. Земсков В. Н. спецпоселенців з Криму (1944-1956 рр.)// Кримський музей. - 1994. - № 1.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. 41.: Таврическая губерния.- СПб., 1904.- Таблица XXII.

Олександр Потильчак

Угорські військовополонені в Українській РСР (1945 - 1950): до проблеми динаміки чисельності контингенту.

У контексті долі угорських бранців радянського полону в роки Другої світової війни аналізуються показники динаміки чисельності цього національного контингенту в таборах на території Української РСР у повоєнний період.